

Tsöj ja tē'extējk ja nyääx ja kyäjpēn tpuxiktēkēt tpukōjtstēkēt

IXPÄJTEN XIKPAJTĒN
KÖJTSPAJTĒN JÄTS JÄ
TĒ'EXTĒJTĒ Y'ÄÄ Y'ÄYÖÖK
ÄMÖTĒNAAX Y'ITĒT JUMĒ
JÄ KÄJPĒN TXI'MUK TKÖJTMUK
JÄ JOTMÄY KUJ JÄ NÄMYÖKĒ
NÄPYÄTĒ NÄJKĒTSUNĒ.

INPI

INSTITUTO NACIONAL
DE LOS PUEBLOS
INDÍGENAS

INSTITUTO
ESTATAL ELECTORAL
Y DE PARTICIPACIÓN CIUDADANA DE OAXACA

I. Tij yäjjkötswämp

lxä j y' nek'ixpajtän ja y' xyikp kyäjtsp jäts t'ixtë tsöj ja t'extejktë ja y'a y'ayöök ämötënax y'itët jäts ixkap nyäxtët wi'ixöp ja nääxkäjpän jyajjëtë wäjkwinm ju këm ja kyutönk nixikpajtëp nyiköjtspajtëp. Näwye'em jäts jyajät ja köjtswijin ju ja nääx käjpän tsojnëxöp, Tsöjköp jäts yäjk'äna'am tsöj änätsukë'ëyë kyutönk tpëmtët tkäxtët kyäjpëjjëët ök jumë ja municipiotë , jäts ja kutöönk mutö'o ,putekë,äkötsë y'ittët tsöj y'oyëtët jäts myëkpëkt ja ämötënäxjën tö'm äkiipxë käjpänjëettukë'ëyë ju ixä j yäjkijmp jats yäjknäjtsöjköp jäts tsyönët wyintsë'kyënmeët wixkënëm ja këej käjpän näjköpäyë'ëyë,jäts äkiipxë ix nyääxt ja yatëjktë meët ja t'extejktë,jats ja yäjk'ixtëp jäts näpye'exöp jyamëtët mutönën jöotm ja yatëjktë meët ja t'extejktë,jäts ja t'extejktë wyinka'axtët,twintantët käjpänkutönk mutönën. Näwye'em tsäj yäjjköjtspaat tsojpë jap nekpäwänënjëët kyëts yäm tsöj tökjätök yäjk'ix yäjkjäpë ju ja tukitäkëtëp ja yatëjktë meët ja t'extejktë jäts ja kyäjpänjëët mëjpän ja y'a y'ayöök y'itët pënëtij töjnöp köjtsöp,ök näwyë'em köj ja mötönëm näjtsökëtë kyäjpänjey ök jumë ja politica.

nijäpë ja y'it jäts këej käjpän këm ja tunipëmë ja tsyönktë pyëjktë,näyi'jäpëyëtënöp tsöj ja it ja jöönkyën tyäjknääxtë tökjänitök. Jäki xä y' nek wyintsëköp tsöj ja it tyäjnäxtë tökjänitök ja käjpëntë, näwye'emts t'ämötë jäts yäjk'äpinmäyët tsöj pyaat tsyukita'ak jäts ja t'extejktë meët ja yatëjktë amöökë tsyöntët pyëktët.

II. tij y' nek y'ijxtëp

Tyäkt ja tönkpatkyën ju puteköp,ju yäjköyöp tsöj tsyööntëkt ja äna'mën jäts ja t'extejktë tutëkëtët ja mutöönën jumë ja käjpän kupäjk ja kyutönk tniköjtspattë.jäts kutsyun y'ity.

III. winköpk ja winmäyën jäts nijäpë y'it.

lxäm yäjjköjts paat majts tööjk ja köjtswätskyën,köjtwijin, ju tukitäköp,yäjknijäpët jäts köjtspaat y'itty jumë ja näkyötsë näpyätë tsyunë.

Tij yäjk tijp género

Kuj mkë'ex tij myäjkту'ixkäjp:

Ja kujTikëtstse ja të'ëxtëktë
mëet jä yatëjktë ja myäjjë,jäts jä
nyikxkyöpktë.

Tij yäjkjä'ixp kuj myatëjkë ök mtë'ëxtëjkë:

Tsöj jä mxi'ik mwinmäy,
tijtönkpëjk yäjkjäixp
mtukitäkëtëp kuj mtë'ëxtëjkë
ök myatëjk mkäjpënjëet

Tij tönk tsyukitäkëtëp

Tsunipëmëp tsöj yäjk jä ix jä
Të'ëtëjtë mëet jä yatëjtë , jä it
tyäjnäxtët,jäts nikëts tij tönk jä
yäjtunipëjptëp tö'kjänitö'k

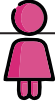
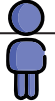
Tij yäjk ja'ixp kuj myatëjkë ök mtë'ëxtëjkë

Jä käjpën jë winmäyën tsöj jä
të'ëxtëjktë mëet jä yatëjktë
nyäyjäwëyëtë.jätstjä'ix tij
y'öyëxëp ök myumätäkëtëp

Ejercicio 1: Yajktiwen jäts n'äpinmäyëyënt tsöj jä të'ëxtëjktë mëet jä yatëjktë
yajk'ixte im nkäjpëjëet.

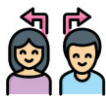
✎ ¿tsöj mits x'ixkap ja roles mëet jä estereotipos
ju jajëp mkäjpëjëet ?

Të'ëxtëjktë: 	 Yatëjktë
ixijtëp,ämötënäxtëp,winmötëtëp	äjäjtpëtë,mu'uktë

 1. ¿Tikëtsp winë' tsöj jä të'extëjktë meët yatëjktë yäjk'ixtë käjpënjëët?

 2. ¿Tsöj yë' roles meët jä estereotipos pyutëkë ök kyä'öytun jumë jä nämyökë näpyätë tsyunë käjpënjëët jäts jä y'a y'äyöök tpëmtë tkaxtë jä të'extëjktë meët yatëjktët?

Ju yäjk köjtspäätwämp jats jäts yäjkwinmötët Tij yäjaatp jäts kä' tyäjköyë jäts jä të'extëjtë kyötstët myätyëktët tö'a jumë näkyötsë nämyätyëkë tsunë ök jumë jä jayë nyämyukë.

género ju y'ixtëp jäts jä äkijpxë jyajët meët jä yatëjk jäts jä të'extëk

Yäjkjatp jäts yäjkixt tsöj tikëts jä kujtöjkën, jumë jä it tyäjnäxtë jä të'extëjk meët jä yatëjk

Tsöj tö'k jä tö'k winkupä'äkëtë jä wiijnk'ixën

kuj ntë'extëjkëyëm, nyatëj këyëm, tikëts jä jöönkyën nyax, jumë yö'öytë nyäaxtë, jats tsyump jäts wiijn iix nyäxtë.

kuj jyajë jä wyintsyëkyën, ixkäjpën, winmötën tsöj jä jöönkyë nyax

Wyintsë'këp, wyinmötë p tsöj 'öyëm jä tikëts jä jöönkyën tyäjk nääxtë tökjänitök jä käjpëntë wintsë'ëkë jä y'itë

wa'n t'winmäyëm tpäyö'yëm tsöj jä të'extëjk
tökjänitök jä jöönkyën twinkuwä'äkëtë, tsöj akijpxë toojjonkyëtët jä të'extëjk meët jä yatëjk jä wintsëkyën tsöts ixa tkäyäjkjatp jäts ja të'extëjktë y'a y'äyöök tpëmtët tkaxtët.

 1. ¿Tsöj kyä'öytun kuj jyajë näwiijnk'ixë kuj ja tönk yäktunipëktë jä të'extëjk meët jä yatëjk käjpënjëët?

 2. ¿Winköp jäts njä'ixkëmt tsöj jä të'extëjk winkuwä'äkëtë jä wiijnk'ixën ämötsk ixën kuj jä mutönën näjts tsökëtë?

 3. ¿Tsöj iim njä'ixnäjxën jä mëjayëtëjk näjkëpäyö'yëyëtë jä jyöönkyën, wyinmäyën tsöts iim jä it näxwiijn nwinmötëyëm jäts jä jöönkyën jumë jä të'extëjktë y'oyëxëtënët jä motönën töntët?

Jäts jä të'extëjtë mëjpim nyäxtët jä y'a äyöök jumë jä nämyöke näwyätë tsunë, winkömp jäts yäjkjëjtspäät kuj ja' tniwintantë, wintöpëkëtë ja winmäyën jä tönk jä pëëjk käjpëjëët, ku tutëkëtë jä motönën ök ku jä y'a äyöök tpëmtë tkaxkë tsöj jä jööjnykën nyaax käjpënkijx.

Yämts yäjkkojtswä'ätst jäts nyäj tuwinmötëyëmt tij yë' wë' tsyijp

**Nipintënën
käjpënjëët**

Köj jä myukukäjpën mkyoy'ixëyë jäts niwintant jä jötmäy jä tönk ju jä jyayë tsyü'öyëtëp, näwyë' koj ja jyayë jä wyinmäyë tsuj putëkëyë amotënax nyääxtë mëët jä nyipintenëpë.

**Yäjtuxikë yäjk
tukötsë jä
politica**

Ämökë ätsöpë jä cuidadanos jä kyömunërös tutëkët tukötsëtët jä jötmäy jumë jä yäjkxi'ik yäjkjëts jä asuntos públicos kuj jä këj käjpënjayëtë t'öjtspëmtë jä wyoto jäts twinköntë pën nyiwintanëtët jumë jä mëj käjpën, öyëp tsej pyutëkëtët koj jä tsojkyën yäjkmeëtë jäts yäjkpuoyotëkëtë yäjkmeëtwitëtë ju yäjk tsojk jäts myätä'äkt, öyëpts yäjk'änëjxëtëmë jumë jä nämyöke näwyätë töntë, jä äyöök yäjkpëëmt yäjkkaaxt pënë tij äjk äwinmäyëp, näwyë' kuj jä tsojkyën yäjkmeëtë öyëpts näyjäywatët jäts jä mjayë xnitant jumë jä mëj motönën. winköpk tsyëpë' jäts kyutsönët jä democracia jä legitimidad tsöj yë' nyäpäyë'ëyë yë' sistema político (Faro Democrático - UNAM, 2022).

**ämökë äkijpxë jä
tönk yäjktun
yäjkpik**

Kuj jä kutönk jä tönk tunipëmë wyömujkp tsäj nyämyöke näpyäte jäts nyäxkyäjpën tunijäpë tytönk jä tsyunipëmëtëp ,jats yäjkxikp yäjkjëjtsp, titönk yäjkpätëkëp jäts jä käjpën tunipëmë, tyäjkni'äwätsëpëtë jäts jä kumööntönk tsyunë. Jäts ja të'extëjktë mëk tsäwë'niwintantëmë, jäts xikmöktë tköjtsmöktë tsöj jötmäy tyäjnäxtët jäts jä kyäjpën tputëkëtëmë.

Yäjktiwen jäts nwinmäyemt npäyö'yëmt tsöj kuj nwintënyëm, kuj yäjktutëkë yäjktukötsë jä politica jäts jä tönk ju ämökë äkijpxë yäjktun yäjkpik käjpënjëet.

- **1. ¿Näwye'exëp jä yatëjktë mëet jä të'extëjktë jä nwintantë kyäjpënjëetë?**
- **2.¿Myäjjäpëyëp jäts näwye'exëp jä yatëjktë mëet jä të'extëjktë xi'iktë kytöstë kyäjpënjëetë?**
- **3. ¿Tij wine' yäjktönp jäts jä të'extëjktë näjtsökëtët jäts niwintantët jötmäy,tönk kyäjpënjëetë?**

Jäts jä të'extëjktë nikötspët jyänts'ijtënët jäts nipintantët jä mëjmutönën,tëts jä nek päpänën tyäjktikëts jumë jap nikötspët jäts tukitäkëp jäts äkijpxë jä të'extëjktë jä yatëjktë jä mutönën niwintënëtët.

Jäywët jap të tsyan wixkëpx tök articulo ju y'ixtëp jä äkijpxë niköjtspajtën jumë jap im jä mëjnëkpäwänën. Yë' jä päwnën tukuwänëyëtëp jä partido politico jäts äkijpxë jä të'extëjktë jä yatëjktë tkujäyëtët ju kyuy'ijxëtëp jäts y'oyëxëtëp jäts jä jya'yë niwintantët wäjwin ök jä tök nipat nëwinm jumë ja jootmäy yäjkxikmuk yäjkkötsmuk jäts jä nek päpänën,pujäyëtë,nikötspatë,täjkikëtstë tsoj jap jä mëjnëk päwäänën jä mëjnëk kutöjkën jäytan.(art.41,base I).majtsmil ja mäjtäxtojtkë jöojntëp jä nek päwänën ju tönp wäjwinm mëet në'winm yäjkjäytiks mäy jä articulo ju jap mëjnëk päpänën jäywët ju tukë'ëyë xtonëxëyëmp , ju mëk pyäwanp kyutsyönët jäts jyajët ämötënjäxën äkijpxë mëet të'extëjktë jä yatëjktë.

Jäymëts tsäj y'it jä tökmil muköxkmökëpx mäjktök jä kutöjkyëntsyeën jumë jä mëjpäwänën ju ny'ätsöpëtë jä kutönktë ju wäjwinm niwintënëtëp, jäts jyajët jä wintsëkyën,ämötënjäxën,mëjpëmën akijpxë mëet jä të'extëjktë jä yatëjktë käjpënjëetë ju kë'm jä kyutönk niköjtspatëp,näwye' jäts ixkap,wintsë'ëkë y'itët tsöj jä këj käjpën jä it tyäjnaxtë. Jäts yäjk'äne'em wa'n tukë'ëyë jä äyöök'të'extëjktë mëjpën t'itët jäts myëtë jä mätäkyën jäts xi'iktët kytöstën y'a äyöök tpëmtët kaxtët, pyätëtëp tukitäkëp jäts winkën y'itët jäts nwintantëtë mutönënëmë ,kätiy jä käjpen jyëti'itsëtë,kyä'öytunëtë,kuj kä' täjkjätë jäts jä të'extëjk ämotënax y'itët köj tu äkötstë jäts kä' jä we' täjnäpyäyë'ëyëtë.

Tëtsjä të'extëjkëtë tutëjkë'ukwäntënë mutönën kumöönjëëttë, näwyë'em tsö'kpts jä jötmäy kuj Mëjpään'ukwa'an jä kä'öytönën kuj jä mutönën niwintantë jäts pën kä' tujötköjkëp, jäts yäjkätsö'oxtöntë kuj tsyë'extëjkëtë. winköpk jäts ixäy yë' jötmäy jä kutönk t'ixitët, jäts kätij y'ukjät'ätëtsnë, tukitäkëtët jäts jä kä'öytönpë töjkuwatët jä tökyën.

Jats jä mäy jë päwänën, kutöjkën, tratados y acuerdos internacionales Ju ixkäjptët jäts jä të'extëjkëtë myëë'të jä köjtsën, mätäkën jäts tukë'ëyë mutönën tutëkëtët, kutönk tpëntët kaxtët , t'ämötënäxtët pënë tij jötmäy xikëp köjtsëp jumë kä' tujöönkyëtët jä tso'oxtöntët, jä Derechos humanos to'm pyätëtëp tukitäkëtëp jä tukë'ëyëtë wixkëm jap tkëts jä Declaraciòn Universal de los Derechos Humanos.

IV. Mëët jä të'extëjkëtë jumë jä municipios këm jä kyutönk koy'ixtëj niköjtspajtëp.

Päwänën, kutöjkën ju kyuwamp y'ixijtp jä të'extëjkëtë jë Derechos

Jä päpänën ju wäjäwinyëj käjpën yäjktöntëp ök ju tukë'ëyë xpätëmtëp xtukitäkëmtëp jä päpänën ju tsöö'm në'winm.

- Muj majtsk jä artículo ju mëjnëkpäwänën mimp jäts y'ixkajp tsöj këj nääxkäjpën näjkëpyäyë'ëyëtë jyöönkyën, näwyë'exëp ixkaps täj ittë nääxkäjpën kuj tpëëmtë tkaxtë äkijpxë jä të'extëjk jä yatëjk kuj jä kyutönk nniköjtspatë.
- Kutojpkë Päwänën ju äkijpxën y'ixtëp mëët të të'extëjktë jä yatëjktë jumë jä wäjwinmëttë käjpëntë y'ix ijt jäts äkijpxë kujäyë y'itët pën jä mätäkën myët jäts jä käjpën jayë niwintantëp jumë tö'kjänitö'k jä mëjkutonk yäjk pëmtë jäts jyamëtët jumë jä mëjkutojkyën (2018).

Tö'k it näxwiijn

- CEDAW (ONU, 1979) y Recomendación General núm. 39 (2022) äyöökkix'onëntë jä äyööktë'extëjktëtë y'öyëxëtënëp tukitäkëtënëp jäts tutëkëtë pënë tij töjnëp köjtsëp käjpënjëët ök kuj näjtsökëtë jäts tutëkëtët jä política.
- Convenio 169 de la OIT (1989). ixkajp jä mätäkën jäts kyë'm wyinmäyën y'öyëxëtët, näywe'ts mëk äne'em y'it jäts wintsë'ëkë y'itët tökjänitök jä muku'uktë, japs jë tköjtspatëmë jäts jä të'extëjktë mëjpim y'itëtëtë y'a y'äyöök

Tukë'ëyë ju të y'äjköjtspat jats jäts jä :ixkap jä äyöökjayë të'extëjk y'itët,ämotënax jä kyëts y'äyöök y'itët jumë jä näxkäjpën nämyokë näpyätë tun. yäju'u mutonën niwintatët,jumë kä' jä jotmäy jä tsö'oxtonën tpää'tët,jäts öyöp jä kyäjpënjeët y'äyöök pëmtët tkäxtët jumë jä jötmäy yäjkxi'ik yäjjkëts.

**¿ Tikëx winkopk jäts jä të'extëjktë
tutëkëtët, tukötsëtët kuj jä käjpën
nämyokë näwyätë tun.?**

Tukitäkëtëp jä të'extëjktë tutëkëtët,tukötsëtët jumë jä jootmäy yäjktunipëmë ,japts jä yukja' muj majts artículo mejnëkpäpänënjëët mëët jä acuerdos internacionales ju y'ix ijtëp jä të'extëjktë derechos. jä muj majts artículo ju jap im jä mejnëkpäpänënjëët mimp we'ts jä wya'an jäts jä äyöökjayëtë öyöp jä tunipëmëtët tunikaxëtët tsöj jä kyäjpën näjkëpyäyö'oyëtët ja'ayë kuj t'ixitët jäts xë'më jyajët jä äkijpxë mëët jä të'extëjktë jä yatëjktë,we'ts jyajët jä näpyutëjkën äkijpxë .

Mäjtäxkmökëpx jä mäjktöktöjtëk wäjwinm jä municipios ju kë'm jä kyutönk niköjtspajtëp.jumë kyë'ex tsöj jä käjpën nyäpinmötëyëtë. Kaxp tsäj we'emë tsöj kä' mëjpim akijxë y'itë tukë'ëyë, jats tönp jäts kä' jä të'extëjktë wä'äts tutëkëtë jä käjpënmutönëtë,tsöjkepts jä we' jäts yäjkjät ,nijäwët tsöj jä tsyöntëkt tsöj y'öyët jäts jä të'extëjktë tutëkëtëtëmë.

Jä kumööntönk,jä näpyutëjkyën,näpyuköjstëjkën mëët jä jiiit muku'uk,jats tönp jäts yäjk'äpinmäyë tsöj jä të'etëjktë jä yatëjktë ämokë tsyöntë,tsöts ja näpyutëkyën kyä'äjtön'äti'its jäts jä käjpënjeët töö'yöy'äti'its jäts tukë'ëyëtë ämotënax,mëjpim y'itët jumë jä käjpën jä näkyötsë nämyätyëjkë tun.

Yäjk'äpänëp jäts tukitäkëtëp jä të'extëjktë xi'iktët kyötstët jumë jä käjpën näkyötsë näwyätë tun jäts tunipëmëtë jä tönk pëjk,ök mawyë'em kuj yäjkxi'ik yäjjkëts jötmäyëmë,jäts äkijpxë tukë'ëytë y'ä y'äyöök tpëmtët tkäxtët

V. Ätsö'öxtönën meët jä të'extëjktë kuj jä kujtöjken nipintantë.(VPMRG)

Kämëjpim käjmëjix jäts wä'ntun jä të'extëjktë kuj jä kutojken tjäniwinäntëtë,jumë kä' täjkjätë jäts jä y'a y'äyööktëpëmtët kaxtët.(núm. 4, Art. 9, LIPEEO)

- **Tsöj ixkap y'it jä wä'ntönën meët jä të'extëjktë mutönënjeët**

a) Ja yäjkututomp koj tsyë'extëjktë

Jä ätsö'öxën,jä wä'ntönën yäjktönëxë kuj tsyë'extëjktëtë,kuj jä winmäytë jäts kä' jämatäkyën tmëtëtë jäts jä mutönën täjnäxtët.jätsyäk jä'ix jäts wiijnk tönk jä tsukitäkëtëp koj tsyë'extëjktëtë.

b) Tsöj kyä'öytun jä wa'ntönën

Mëjwin kyä'ytunëtë ye' ätsö'öxtönën jäts tikëts jä wä'ntönën täjk näxtë kuj tsyë'extëjktëtë.

Öyëpts jäts y'äpätët mäyjëp ätsö'öxën ju jap im jä nmëjnëkpäpänën y'ixkajp:

Muköts'änäxëm ju n'ä njööt yäjk tsätsëyëmp

Tsiik'këx jä nikxköpk nyax

Kuj mpyëmtëk mkajxtëk kä' wintsë'ëkë nyäx

Kä' äkijspxë yäjk mö'ötë ju tukitäkëtëp jä myeen wyinkäap

Pöjkpë mukëts y'itë, köj yäjk kä'öy'ixtë,yäjk kä'öymuköötstë jä të'extëjktë nyi'kx kyöpk

¿ Tij yäjk jajëp ja tsö'öxtönën jumë jä kotojken?

Mäyjëp jä päpänën wyä'äntë ju yäjkjat ja ätsö'öxtonën jumë jä kotojken jäts täjk jajë jä violencia política (LIPEEO Artículo 9 numeral 4; LGAMVLV, Artículo 20 Ter; LEAMVL, Artículo 11 BIS; LGDE Artículo 20 Bis)

- Kä' yäjk kutsyun jä päwänën ju y'ixkajp jäts jë të'extëjktë öyëp jë kutönk nikötspatët näwye' nikötspet y'itët jäts kyutönkëtëtëmë.
- Kä' täjkjätë,jëti'its y'itë ju tukë'ëyë tukitäkëtëp jäts t'öjts pëëmtë ju'jyatumutsöjktëtëp jäst jä kutöjken tkëmëtët.jäts këëj tsöjken pënë pyuwäktëkëwäntëp jä organización política.

- Kä' yäjkku'yixtë jä të'extëk ju nyäjtsöjkëtëp tjëptëkëtë mutönën,näpye' jyätëmë öyëm të jä käjpëntë jyänixikpëtëtë jyäniköspëtëtë.
- yäjkKä'öytöntë jä të'extëjktë myutonënjëët, ök jumë tjä tsöö'ntëknëmtë derechos políticos electorales kuj mäyjëjp yäjk ätsö'öxtöntë.
- Tu'äkëts y'it tsöj jä n'äp n'ök näjkëpyäyë'ëyëtë ijt jä jööjnyën jäts jëti'its nyaxte jä derechos políticos y electorales koj kä' we' jä käjpën näjkëpyäyë'ëyë jäts kä' wintsë'ëkë nyäxtë jä derechos humanos.
- Kä' pu'uk jä nek yäjk kë' yak,kuyu'uts y'it jä ayöök jäts tkäyäjkat jäst jä derechos políticos tsyöyö'öyt.
- Kä' tiw,kä'pu'uk yäjkëyak jä äyöök mëët jä kutönktë ök ju jä päwänën näjk kutsöjnetëp en materia electoral,jäts kä' täjjätë jäts tsyöyö'öyt jä të'extëjktë derechos políticos y electorales.
- Kä'täjkjätë jäts jä të'extëjktë ju të yäjknikojtspatët jats jë myutönën t'äkakëtët ök töntët.
- Kä' tyäjk jätë jäts t'änëjxëtët,t'äjtöntët jä kutöjkën ju kuxi'ikëtëp kukötsëtëp jäts putëkë y'itët jä të'extëjkë dyerechos políticos
- Kä' täjjätë Jäts jë të'extëjkë täjk töntët jä putëjkyën ju pyätëtëp koj jä mutönën töntën.
- Yäjtukuwänëtë wiijn tönk ju kä' jä myutönën pyätëyëp ja'ayë kuj tsyë'extëjkëtë.
- Äkaay yäjtukuwänëtë jäts y'äpëmëtët kuwaatët jumë kyätökëtë jäkijx yäjktöntë kuj kä' tyäjkjätwä'äntë jäts täjnäxtët. öyötköjk,akijpxë jä derechos políticos.
- Ätsö'öxtun yäjtuj äkaayëtë jä të'extëjktë ju mutönënmëëttë jäts jë jotmäy ni'ätsöpëtët,nëk twinjö'östët öyëm kä' tujjöötkitä'äktë,ök kä' päpänën jëët myëts.
- Äjäpë'atsë'ëkë y'itë jä myuku'uktë,myëtönpëtë,ök këm jä të'extëjk jäts jä mutönën jumë të yäjkpim jäts tmäjtsó'ökt
- Nipänpajtën,tääy,mu'ukmukojtsën tpaat koj tsyë'extëjkë,jäts tökkä'öyjayë ix tsyan mëët tukë'ëyëtë,jäts jë pöö'kxën t'ämötët ok këmpyitsëmnët.
- Wiijn yäjk myukotstë(yäjkwiijnktontëp) jä të'extëjk ju kämëkëp,ok kuj niwatspnëm , jäts kä' tyäjjätë jäts jä nipintant,puyoytëkët,ok jä kotonktë tpëmtët kaxtëtëmë tsojjom tukë'ëyë xpätëm xtukitäkëm.
- Kä'tyäjätë jäts wyinpitët jumë myutönëntë kuj pöö'kxën yäjkmö'ötë kuj nipä'ätstëpnëm,ök ju jap yäjkjat jäts jyäjët pöö'kxën päpänën jëët.

VI. Tsöj ja it nyaax käjpënjeët

Ixtan tsö je it tyäjnäjtë, tsöj je tönk näjkëpyäyë'ëyëtë Këjkäjpën jats tsö'öx täjjätp jäts je të'extëjktë tutëkëtët tukötsëtët kuj je käjpën nämyökë näpyätë tun, jäts kä' köy'ix y'itë.

Jä äyöö ju kyäyäjk jajtp jä äkijpxë:

Jëëjn tëjk ja të'extëjk kyämu'äpätsëpëp ju tsyump jäts kä' jä mätäkyën tmëtë jäts t'änëjxkët jumë jä nänyökë näwätë tsunë käjpën k'ijx, jäts jä y'a äyöök tpëmt tkaxt, jäts kä' nyätsujäpëyë mutönën t'äjnäxt.

Kä' akijpxë mutönën yäjk tun: ja jä mutönën ju tsëjkp jäts jyajëtë nijjäpën, winmötyën tsöj jä tnäjkëpyäyë'ëyëtë kumööntönk ju kä' we'exëp jä të'extëjk myumätäkëtëp.

Tuxi'ik, kä' oymukëts, kämëjpim jä të'extëjk nyäxtë, ju tsyump jäts kä' we'exëp ämotënax y'itë jumë jä jootmäy xi'ikë kyëtsë käjpënjeët.

Ämötsk ix nyäxtë kuj kä' tyi'kxëtë kyöjtsën, kuj je äyöpën täjnäxtë, wiijn ix nyäxtë kuj wiijn y'ixëpëtë, jäts kä' mäy jä näx käm tmëtëtë jäts tsö'öx yäjkjajtp jäts tutëkët tukötsët jumë jä nämyökë näpyätë tsyunë.

Winköpk ixkap y'it ju kyäyäjkjajtp jäts jä äkijpxë jyajët jäts tsyikëts tsöj käjpënjeët iix nyäxtë jä të'extëjktë jäts tukë'ëyë mëjpim jä y'a äyöök y'itët.

ju' kyäyäjk jatp ök kyä' yäjk'ijtp jä äkijpxë jäts jä të'extëxtë tuxikëtët tukötsëtët je jötmäy käjpënkijx

Nijäwëj jäts wäjwinm këjwijnk jä jööjnkën näjkëpäyë'ëyë tökjänitök jä käjpëntë, nimäy jä municipios näjkëpäyë'ëyëtë tsöj të'tmintët'ixpääte jä jööjnkyën meët je myëjayëtëjk jipkën'äwätk, ixkap tsäj y'it tsöj jä këm jä käjpën je mätäkën tmëtëtë jäts jä tsyönk tunipëmëtë tunikaxëtë, ikap tsä y'itë tsöj jä kyutönk këm niköjtspatë.

We' jyätukitä'äk jäts äkijpxë'ämökë jä mutönën yäjk tönk yäjk pëkt, juts ämum je të'extëjk winkupä'këtëp jä ätsö'öxën kuj kä' ämotënax, mëjpim, köy'ix y'itë jumë jä käjpën je nämyökë näwyätë tun.

Nijäwënts jä y'it jumë kyä'öyë jä äkijpxë, tukitäkp jäts jä xikmöjkën,köjtsmöjkën tsyönët,tsöj tsyukita'akë jä näpyutëkë jäts jyajët jä wintsë'kën,äkijpxë,ju'um im tukë'ëyë xpätëmp xtukitäkëmp

Wa'n winmäyëm päyö'yëm

- ¿Tsöj jä yäjk ix,yäjk winmöte im jä nkäjpënjëët jä kumoontönk,jä näpyutëkëyën jäxim jäyäm tök muku'uk?¿tsoj winë' yäjk tönt jäts akijpxën nyäpyäyö'öyët mëët jä të'extëjktë jä yatëjktë jumë jä wintsëkyën,amötënjäxën jyajët?
- ¿Yäjkixp yäjkjäpënëp jäts jä të'extëjktë xiktënëpköjtsënëp jumë jä näkyötsënämyätyëkë tsyunë?¿tij ätsö'öxën tsäj wyinkuwä'këtëp?
- ¿Tij winmäyën ök äjötyën kyäyäkjatp jäts jä të'extëjktë kä' y'a y'äyöök mëjpim y'itët nkäjpënjëëtë? ¿tsöj winë' y'öyët jäts nyäjtipeyëmt nyäjktomtsëyëmt öy y'äjkxön xë'më wintsëkyënmëët?

Tij Jötmäy jä äyöök'të'extëjk wyinkupäkëtëp jäts y'öyëxëtët y'a y'äyöök tpëmtët jä káxtët käjpënjëët.

Niwin'itë jä të'extëjk jä tsyönk kyä kukëxë tsyëjtëp ,jäts jä tsyään jä kyöøj ,jä myu'amätsk t'ix tjotmäyëtë jäts täjk kääytë täjk ooktë,tikëjx kä' jä mätäkën tmëtëtë jäts jyajët jumë jä käjpën jä nämyökë näpyätë tun jäts kyäöyëxëtë jä y'a y'äyöök tpëmtët tkaxtët,ök jäts jä mutönëntäjnäxtët.Jätp tsawe'emë kuj kä'am jä mëpim,ämötënäx y'itë kuj ja y'a ayöök jä pëmtë jä kaaxtë jäts ämötsk ix nyäxtë yëts jä tsyunp jäts jä të'extëjk yäjk äpik ix'ätë'ëtsë, ju tikitäkp jäts tsikëts,jäts kätij y'ukjät'ätëtsnë.

Ixpajtën: kuj të'extëjk t'ixtë,tmëtäntë jä tsyän jä kyö jä jyëjn tsyëjk täjkwä'ätstë täj pëktë,jats yäjk ätäjnëtëp jäts t'änëxëtët kuj jä käjpën nyämyukë näwyätë tun jäts jä kyötök nikötspättë .

Wa'n winmäyëm päyö'yëm

 ¿Tij tönk jäntsy tukitäkëtëp jä të'extëjk jäts jä yätëjk nkäjpënjäëtë?

 ¿Tsöj pyutukëyëtë ök kyä'oytunëtë jä tönk ju tök'atök yäjk näjxtëp kuj jä y'ä y'äyöök tpëtë tkaxtë jumë jä käjpën nyäxi'kë nyäkyëtsë?

 ¿Tij winë' tikëtsp jäts t'äjjät tsöj tukë'ëyë y'öyëxëtët jäts jä y'ä y'äyöök tpëmtët tkaxtët jäts kä jä ätänën tpäättët mëet jä tsyönk ju winköpk pyätëtëp tsyukitäkëtëp?

Kä' äkijpxë jyajë kuj jä mutönën tsyukita'ak: Winköpk jäts jä mutönënyäjk tönt käjpënjöötm, jats yäjk jatp tsöj tukë'ëtë tuxi'ikëtët tukötsëtët pën jä kyoyixtëp jäts jä kyäpën tnipintant. kä' ts jä të'extëjk köyix 'ittë jäts jä mëjmutönën töntët ,ja'ayë jä mötsk mutönën yäjk möytëp ju kä' ixkap ijtp ök ju nipënë känätsyujäpëyëp ,kä' tyäjk jätë jäts jä mutönën tutë'këtët jumë jä jotmäy yäjk tunipëmëy äjktunikaxë.

- **¿Tikëjx yë' we' jyat?** Kuj äne'em y'it jäts jä jayë y'öyëxëyët jäts jä mëjmutönën töntët,tëts jäpë tööpëjp jä mötskmötonën tön'ukwä'äntë jäts ijn k tpäpinpa'ttë jats pyutëjkëyëtëp jäts tuwinmäyënpëktë kuj jä mëjmutönëwinm jyayëtë xiktënëp wimötëtënëp tsöj jä nyäpyäyë'ëyë jä k u t ö j k y ë n , n a w y ë t s y ä j k ä m ö t ë j ä t s t ë j j ä w e ' kyumööntöntë,tsäjp'tijkmütöntë, ju kä jä të'extëjk y'öyëxëtët täj k p ö 'ötët kuj kä' jä mätäkyën tmëtëtë koj jä jyënjëët tsyëjk jëët jä tönk tkä' mu'äpätsëpëtë,ku kä' jä putëjkyën mëëtëtë mëet jä myuku'uktëjktë,ök kuj jä kyäjpënkix tsyööntënë jäts jä myën winkäp t'öts ixtëtë.

köj jä të'extëjk jyäköjtsëktë y'äyööktë jä pëmtë jä käxtë tuxi'ix y'äpätëtë, nyäxtë,kä' mëjpim y'itë,jäts tsyünp jäts jä wyinmäyët jäts kä'am jä të'extëjk tmëtëtë jä mätäkën jäts xi'iktët kyötstët,jats jä myutë'extëjk yäjk joot'ämötskëyëtëp.

Tij yäjk tön'ukwä'ämp: Të'extëjk nyäpyuwäktëkëyëtët jäts nyäpyuxiktëkëyëtët nyäjpuyköjstëkëyëtët, t'ixtëtët pën pyutëkëyëtëpnkäjpënjäët jäts mekyën myö'öyëtët jäts tsyikëts tsöj yäjk ixtë käjpënjäët.

Mäy jä të'extëjk winkupä'äkëtë jä ätsö'öxën kuj kä' ixpëjkën y'uk 'äjkmoöytënë, ayöpën täjnextë, wijnixnyäxtë, kuj kä we'exëp jä nyäxkyäm tsyukitä'äkëtë, jäts tukë'ëyë jä tëjk tönk onëk ixijt tsukitäkittäkpajtkixë jäts kyäyäk jatp jäts y'öyëxëtët änëjkxëtët jumë jä nämyökë näwyätë jyäjä käjpënkijx.

¿Tij yäjk tön?

- Mëkpëjkën, köjtsmöjkën, näpyutëkë jyäjët tö'm të'extëjktë käjpënjëët.
- Y'a y'äyöök tpëmtët tkaxtët jumë jä nämyökë näpyätë tsyunë käjpënjëët jäts t'ämötëtët yäjk'it mö'ötët tsöj xi'iktët kyötstët jäts jä winmäyën tpëmtët kaxtët.
- Ixtëtët jä putëjkën mëët jä kutönk ju wyinmötëp, wintsëkëp ju kyuxikp kyukëtsp jä derechos humanos, jäts jä putëjkën yäjk ixtëtëmë mëët jä të'extëjktë ju nipintënëtëp ju näjkkëtskutsyöjnëtëp jä y'a y'äyöök.
- Yäjk'ixt yäjknijäpët jä päpänën ju kyuxikp kyukëjtsp jä derechos político electorales ju pyätëtëp jä të'extëjktë ju wäjwin xnitënëyëmp ökj ju nëwinm jänäjsukë'ëyë xnitënëyëmp.
- Yäjkamötët jä it jäts jyäjët jä näkyötsë nämyätyëkë, jumë yäjkwinmäyt yäjk päyö'öt tsöj winköpk jä të'extëjktë tutë'këtët tij ä äyöök yäjkxikp yäjkkötsp käjpënjëët.

Tëts jä ni'ëy jä municipio täjtikts'ukpä'antë tsoj jä ijt jä myutönën näjkëpäyë'ëyëtë, ixkap jä të'extëjk y'ijtnë y'a y'äyöök jäts myëtë jä mätäkën jäts niköjtspët y'ittët, jäts tsyikëts tsöj ix nyäxtë, tsöj jä winmäyën yäjkmeëtëtë kuj tsë'extëjkëtë jäts pën jä mätäkyën kyë'mëp käjpënjëët.

Jäts y'öyët tsöj ämökë jä äyöök mëjpim nyäxt, nätsyöjkëpts jäts wintsë'ëkë y'it tsöj jä n ä ä x k ä j p ë n j ä j y ö j n k y ë n näjkëpäyë'ëyëtë, jumë y'äjk ixt jäts nyäpyäyö'öyët jä äkijpxë, jä të'extëjktë kyötsyönët jä derechos humanos ju jap jä nmëjnëkpäpänën jä tratados internacionales mimp ju të winjë'ëts im jä estado mexicano.

VII. Jä winmäyën myëkët myäjät

Jäts jä të'extëjk y'a y'äyöök yäjkmejpëmtët jumë jä näax jä käjpën kyötönk nixikpatë tniköjtspatë jäts pätp tukytäkp jäts jä t'ixt tjäpët tsyönt pyëkt ja nyäax kyäjpën jäts tnijäpët tsöj tökjätök pyaat tsukita'ak we'ets tnijäpë we' tyäjkuyj jäts jä käjpën y'ixë jyäpëyë jäts wyinmötëp, jäts mätäkp tsöj jä kyäjpën meët jä të'extëjk myëjpimëj.

Tsöj myäta'ak ju winmäyp tääywätp:

- **Y'äyöök tyäjnax:** öy jäts tikx y'äyöök tpim jumë jä näxi'ikë näwyäätë tsyunë kumöön'am kutonk'am.
- **Tmëjpim tköjkpim jä jötmäy:** ja'ats jä näax jä käjpën tsywinmötëp jäts äkijpxë jä yätëjk meët jä të'extëjk yäjkwintsë'ëkëtët yäjkmejpëmtët.
- **Jä tönk jä pëjk yäjk'ixmuk yäjkumuk:** tsöj t'äpinmäyë jäts amökë äkijxë tsöntët pyëktët.
- **Äpinmäyën:** yäjk'ix yäjkjäpë tsöj jä näax käjpën y'öyë pyäätë meët jä kumööntönën tsöj jä käjpën nyäpyutëkëyëtë.

We'ets yjä yäjk'äjöötë jäts ja yatëjk meët jä të'extëjk amökë nyäpyutëkëyëtët nyäxkiyx kyäjpënkijx.

Pätp tukitäkp jäts jä të'extëjk yäjk'it mö'öt, jäts öy jötköjk jä nyäax jä kyäjpën puköjtstëkët tpuxiktëkët öy jötköjk.

Ixäj winm npätëmt jä tönpajtën ju' jä të'extëjk putëkëyëtëp jäts täjktöntët jä kyëts wyinmäyën

Tsöj jä të'extëjk twintantë jä ämäy jötmäy

Tsöjkëp tsöj jä të'extëjk t'ixt tij ijt kä'ijtp jäts t'ämötët tpëjksöwt jäts jä we' tukë'ëyë tsukitä'äkëtët.

Kuj jä winmötën y'it jäts jä të'extëjk tunipëmëtë we'ets jä nyäax kyäjpën tputëkëtë.

Tij jä të'extëjk möjyëtëp jä məkën jä mäjën

Amukë tsyöntë: ja tsöjkëp jäts nyäpyutëkëyëtët, nyätsyuniwä'änëtët jä tönk jäts amokë tunipëmëtët jä tönk jä pëjk.

Anälisis FODA: ixpaat jä məkën, tsöj tyäjk tööyö'öytë,ju kyäyäjkmätäkëp jäts tij kyä'öytunp jä winmäyën ju yäjktunipëmëp.

Tsöj öjts tsyöntë pyëktë: Lucía öjts yäjk niköjtspët jäts nëkutönk yäjkpïijm kyäjpën kïjx, jäts jä myökutönk yatëjktë kä' myëjpimëtë. Jäts jä Lucía öjts tmëët tön ukpä'äntë, näwyë'em tpim y'a y'äyöök jäts myëët kutönk puxiktëkë tpuköjtsëkë tsöj jä it wä'äts tyäjk ittët jäts tsöj jä mientras myokt,jäts tsöj jä it t'ix'ittët, wë'ëts öjts myäta'ak jäts tuj ijx jä myukötönk jäts wyinmötëp,tääywätp,wë'ëts jä të'extëjktë öjts t'öy jätëpë jäts jä nyätsumutsëkëtë jä mutönën kyäjpën kïjx.

Winköpk: Nipënë kyäyäjk'amötsjätëp pënë wi'ixëp jä të'extëjk jä wyinmäyën jä kyäjpën tuputëkë yäjkmëj pëmp y'a kyë' jäts y'it pim uk tyäjkni'äpätsëpë.

Tsöj öjts tpä'yö'ötë jä mutönën: Jä käjpën San Juan,öjts jä të'extëjk t'ixmöktë,tpäyö'öytë tsöj jä mutönën tsyunë pyikë, jäts öjts twinmötënäxtë t'ixpääte jäts öy jë kuj jä näax jä käjpën tmëëtë jä nitënëpë jäts öjts pyätëkë ju txëej paridad;jäts öjts t'ixtë tjäpëtë jäts tsyö'öytsyöntëp jäts tsëkëtëp jä të'extëjktë kuj yatëjk tsyxi'ikëtë,ja'ayë jä tukitäkëtëp jäts jä kääk töjxk tyäjk öyëtët.

Tikëjx öjts tunipëmëtë jä të'extëjktë jäts nyäwyömöjkëtë jäts nyätsyöjk ixpikëtë tsöj jä we' tutë'këtët jäts kyötstët myätyëktët jä tsyän jä kyöj t'öjts kukaxëtët jumë yäjk'ix'ittët jäts jä të'extëjktë t'änëxëtët jumë jä nämyökë näwyätë tsyunë mëët jä kutönk

Winmötënäjxën jäts jötmäy yäjkpäyë'ëv

Kuj jä jötmäy yäjk'akaakë, ijtp jä köjtspöökxën,ijtp jä tumö'tën jäts tö'k muku'uk tyäjk ni'öyëtë jä jötmäy jäts öy jötköjk nyäjtanëtë we'ets jä näax jä käjpën tsö'kë jäts myëkë.

Jam Santa Rosa We' ojts jyat kyupët jä kutönk ju yäjk tijp comité de salud kä' öjts tuj jötkökëtë tsöj jä päpänën t'ixtë, we' öjts tyäjktsö'öxjätë, ku kä' tukë'ëyë yäjkmejpëmte, öjta kupänë nipöjtëktë jä päpämpë jäts tköjtsmöjktë tsöj tukë'ëyë tsyöntët jäts jä tönk tsyö'yö'öt we' öjts twinmötëtë jäts jä jyötmäy tyäjk ni'öyëtë we' jä tsyoojy tsöjk tyäjkwäxte jäts jä jayë ju pä'a myëët t'änëjxëtë, tsyontë tö'k muku'uk änänyijumë.

Tsöj yäjkputëkë jä të'extëjk

Ku jä të'extëjk pyuxiktëkëtë puköjstëkëtë jäts pyupinmäytëkëtë töö'yöyp jä ää äyöök jäts öy jötköjk jä näax jä käjpën tsyun pyik.

Tsöj yäjktunipëmët:

- Ämökë yäjkxikmuk yäjkköjtsmuk jä ämäy jötmäy.
- yäjk'ixtan yäjkjätsyan pën putëjkëp nääxkiyx käjpënkijx, meët pën yäjk änëjxëp jumë tsyukita'ak.
- To'wëjcp yäjk äpinmäyë tsöj öy y'äjkxön tsyö'yö'öyt jä ämäy jotmäy jäts we' yäjktunipëmët jäts we' y'öyët pyätët.
- Yäjk'ix yäjkpaat tij jä të'extëjk kä'ijtëtëp jäts jä tö'k jä tö'k yäjktunikë'ëtët ju we' pättëtëp tukitäkëtëp tsöj jäwe' tjä'ixtë t'äjetëtë.

Ixpajtën: Tö'k nax öjts wyinmäytë tsyäywätë jä të'extëjktë jäts twömojtë to'k jä to'k jä käjpën wi'ixëp winkön tsinëtëp jäts tñipäyö'öyëtë tijjatsy kä'ijtëtëp, jäts we'öjts tunijäwëtë jä näax jä käjpën jäts t'amötënäxtë jä putëjkën jäts jä käjpën myö'öyëtët, kaxp jä öyën mätäkën kuj jä të'extëjk tpëmtë jä wyinmäyën.

Jä winmötën jä täywätën y'änëjxëp jumë jä të'extëjk

- Yäjkmö'ötët jä it jäts tñi'ixpëkëtët jä näax jä käjpën tsyönk pyëjk.
- Yäjk tunipëmët jumë jä tsyäjñ kyöj tyäjktäntët jäts jä näxi'ikë nämyätyëkë tsyönët.
- Y'a y'äyöök yäjktupinnötëtët, juwe' töjnëp köjtsëp.
- Yäjkwintsë'ëkë jäts yäjk'ixpët jä tsyönk jä pyëjk.
- Yäjk'ix yäjknijäpë tsöj jä jötmäy yäjk'äkakë ku jä të'extëjk kyä yäjk'it mö'ötë jäts jä kyutönkëtët.

Winköpk yäjknijäpët jäts jä të'extëjk tsö'öx jyatëtë kuj jä mutönën t'äkäkëtë, kä' jä nyäwyë'exëpë meët jä yatëjk.

Jä tikëjx pätp tukitäkp jäts jä të'extëjk yäjkmö'ötëtë tumö'tën, jä mëjpëmën jäts öy jötköjk nyäyjäpëyëtët.

VIII. Tsöj yäkwöömöktët

Tsöjkëp jäts winköpk jä të'extëjk yäjk'ixpäättët jäts jä nyäax kyäjpën tputëkëtët.

- Nyäpyuxiktëkëyëtët, nyäpyujköjstëkëyëtët
- T'ixtëtët, tmukösttët putëjkën mäy käjpën
- T'ämötënäxtët jäts yäjkwintsë'ekëtët jä të'extëjk jumë it tyäjkna.

Jä winmäyën tääywätën Jam käjpënkijx tsyöntëk jumë jä kumöntönk jumë jä jöönkyën, putëjkyën, pä'äyöpën yäjk'ix yäjkjäpë.

Të'extëjktë t'ixmöktë, wyinmäymöktë

Ku jä të'extëjktë nyäpyuxiktëkëyëtë nyäpyujköjstëkëyëtë jäts nyä'ixpaatëtë we'ets tyäjk nimäyëtë tyäjk nimëjjëtë jäts tunipëmëtë tijkätij tö'kjätö'k tsöj t'äpinmäyëtë ok tij tsöjkëp we'ets nyämyëkmë'ëtë jäts jä myutë'extëjktë tuj'äxikëtë tuj'äkötsëtë jäts tyäjkni'öyëtë jä ämäy jötmäy.

Yë xikën köjtsën y'äkakëp tsöj jä it yäjk'ix yäjkjäpë tö'kjätö'k jä nääx jä käjpën ju yäjk jäkyajp. Jumë jä të'extëjk meët jä yatëjk jä wyintsëkyën tyäjk näxkitä'äktë.

Pätp tukitäkp jäts jä kutönktëjtë, yätëjktë, mötsk'önëktë jäts yäjtunijäpëtët jäts jä wyinmäyën tuputëkëtët jumë jä të'extëjktë yäjkmütö'öt meët jä öy winmäyën

Ixpajtën: jä Red de Mujeres Rurales de Oaxaca, we' tse' öjts wyinmäymöktë jäts köjtsmöktë jäts jä twintantë jä të'extëjktë ju käjpënsinëtëp nitääktë näwye' ju yäjkijtëp Afrodescendientes. ¿tij jäpe' y'ixtë nyipëmëp? Jäts jä të'extëjktë y'amäy jyötmäy tpäyö'öytët ju näax yäjktsö'öxjättëp, ju jyënjëët tsyëjkjëët jä jötmäy myëtë ja'ats jä organización tsyönkëp, tkuwa'an,tputëkët pën jä ämäy jötmäy y'äkakëp mëët jä të'extëjktë mötskkäjpën,mëjkäjpën to'knë'winm jäts jä tö'k pööx jä tö'k käjpën tö'k it näxwiijn we'ts jä putëkëtë jä të'extëjktë jäts kä' nätyëm nyäyjäpëyëtët.

jäts yäjkniköjtspët jä nipintënëpë ju puxiktëjkëpë puköjstëjkëp,jä mu'tö'öpë,ök jä pujtëjkëpëtëj

Kuj jä komitë tnikojtspatë jats jä tnipintënëpëtëp, ja tsu'öy kuj jä të'extëjk nitantë,jäts t'ämötënëxtët jumë jä önëk y'ixpëktët jumë jä tsöyëpë t'änëjxëtët,näpyëk kuj jä nëëj tsy'i'its jats y'ixtëtëp jä putëjkyën,jäts ju kä' ijt'p t'öjtspäättë.

Kuj ixkap jä it y'itët jumë näkyötsë nämyätëkë tsyunë, y'äjk öyëp jäts jä të'extëjk tutëkëtëtëmë jä mëj mutönënëpëmë, putëkëpts tsäj we'emë jäts:

- T'ixtë jä it, jäts kyöjstëkë kyöjtsyë'ëy mëët jä të'extëjk.
- Txikmöktë t'Köjtsmöktë ämökë tsöntë pyëktë.
- Nyäpyutëkëtë mëët jä ixpajtën ju mäkën ju ämötskën, jä mätäkën.

Ixpajtën: We' öjts töntë jä të'extëjktë ju tsinëtëp jumë jä näax jä käjpën txëëj wäjkwinm,jumë jä të'extëjktë tkuwä'äntë jä nëë öjt nyätsuputëkëtë jä Coordinadora de Pueblos Unidos por el Cuidado y Defensa del Agua (COPUDA). yë' muku'uktë mäk tsyöntë pyëktë jäts jä nëë tyäk äkömëtë juj jä tooj yajkp,wë'ëts tyäjkni'öyëtë tyäjknipätëtë,t'ätäjtë,t'äpötstë jäts jä nëëj myu'utë,jä të'extëjk ju wyintënëpëtëp jä tönk jä jötmäy jä xyëj María de los Angeles Santiago, Josefina Santiago e Irma Martínez, xtuj'ixëm xtunijäpëyëm jäts mätäkëmp kuj yäjkunipëmë jäts jä näax jä käjpën t'äjötëtët,jäts tpäyö'öytët, tpäwä'äntët jäts tukë'ëyë jä nëë xpätkëjxëm ok xtunipätëkëjxëm,jäts jä mëj kutönk; jä päpämpë we' tjäytäntë jumë jä në'winmët käjpën mëjpäwänën yäjkjäytan. Ja këjx öjts jä mëj kutönk öjts jä wintsëkyën myë'ëtë mëët jä kyöjtsëmpijtëyë jäts tjäywëjt jäts jä näax,jä nëë ju mojxp y'it näxwiijn pyätëtëp tukitäkëtëp jäts t'ix'ittët.

IX. kyukëxë

Kuj jä të'extëjktë ju kunäaxëp kukäjpënëp yäjk mö'ötëj jä it jäts jä y'ää y'äyöök mëet jä wyinmäyën tpëmtët jumë tö'k jä tö'k jä näax jä käjpën ja'ats y'ajkmëjjëp, ja'ats yäjkjöjnkyëp ,yäjk tuj tsöjkp jäts äpätë tmëtëtët,jäts öy jötköjk jä jöönkyën tyäjk näxtët mëet jä tsyän jä kyööj.

Jä päwänën nacionales mëet jä internacionales ixk jä në'winm pyäwänën mëet jä procedimientos electorales de Oaxaca CEDAW jäts jä Convenio 169 jä OIT jats päpantëp jäts jä të'extëjktëmyëttë jä kupänën, wintsëkkyën jäts öy jötköjk nyäxkiyx kyäjpënkijx tsyëntët.Jäts jäpë' jä päpänën yäjkwintsë'ëkët,pätp tukitäkp jäts jä yatejk mëet jä të'extëjk näwyinmötën tjäkyaptët,nipënë kyäjmëjjë,nipënë kyämötskë.

Jäts jä yäjk mumätäkët jäts ämötënaax jä të'extëjk y'ittët winköpktsäjwe'emë jäts ixkap y'it ju jäwe' kyäyäjkajtp jä äkijpxë ix, jäts yäjtunipëmët tji nätsyöjkëptun käjpënjëët jäts yëj jötmäy tsyikëtst.

- Të'extëjktë yäjkpuxiktëkë yäjkpupinmäytëkë
- Nyäpyutëkëyëtët änäyijjum
- Kyutönk tniköjtspattët
- T'ixpätët jä ämötskën, jä mäkën,jä äpinmäyën
- yatëjk mëet jä të'extëjk äkijpxë äpö'ökë tsyöntët pyëktët.

Kuj yäjkpätönt, yäjkpäänëjxt ju mäk yë' ixpajtën jyäj'änëmp y'öyëxëyëtëp yë' të'extëjtë mëet jä käjpëntë, kuj tukë'ëyëtë tujjötkökëtë ju yäjk xikp yäjjköjtsp,jäts wintsë'ëkë,ämötënax tukë'ëyë y'ittë,jäts yäjktsöjkp jäts wintsë'ëkë y'ittë tsöj jä käjpën näjkëpäyë'ëyëte jä jyööjkyën jumë kä' jä të'extëjtë jäytsyökë y'ittët nyäxkiyx kyäjpënkijx. Kuj jä näax jä käjpën twinmötë tjäykökë jäts to'm winköpk tu'kë'ëyëtë, nyäpintsë'ëkëyëtë, nyäpyutëkëyëtë we'ets öy äjxön jä näax jä käjpën tsyo'yë'ëy.

X. Referencias

- Fernández-Fonseca, Édgar, & Cardona-Sánchez, F. (2017). Los pliegues del liderazgo social y comunitario. *Jangwa Pana*, 16(2), 197–216. <https://doi.org/10.21676/16574923.2133>
- Lasso-Quintero, M. I. y Galeano-Trilleras, H. (2021). Liderazgo: actitudes que limitan el desarrollo comunitario. *Pensamiento Psicológico*, 19, 1-29. <https://doi.org/10.11144/Javerianacali.PPSI19.ladc>
- Instituto Nacional Electoral (INE). (2021). Glosario de términos de participación política. <https://pef2021-sije-web.ine.mx/Glosario>
- Instituto Estatal Electoral y de Participación Ciudadana de Oaxaca (IEEPCO). (2023). Acuerdo IEEPCO-CG-30/2023: Lineamientos en materia de paridad entre mujeres y hombres y acciones afirmativas. https://www.ieepco.org.mx/archivos/acuerdos/2023/IEEPCO_CG_30_2023.pdf
- Organización Internacional del Trabajo (OIT). (1989). Convenio sobre pueblos indígenas y tribales, 1989 (Convenio núm. 169). <https://www.ilo.org/es/media/443541/download>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (1948). Declaración Universal de los Derechos Humanos. <https://www.un.org/es/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (1979). Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer. <https://www.ohchr.org/es/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women>
- Organización de las Naciones Unidas (ONU). (2022). Recomendación general núm. 39 sobre los derechos de las mujeres y niñas indígenas. <https://www.ohchr.org/es/documents/general-comments-and-recommendations/general-recommendation-no39-2022-rights-indigeneous>

- Instituto Estatal Electoral y de Participación Ciudadana de Oaxaca (IEEPCO). (2020). Observatorio de Participación Política de las Mujeres en Oaxaca: Diagnóstico. <https://www.ieepco.org.mx/articulos-opinion/el-observatorio-de-participacion-politica-de-las-mujeres-de-oaxaca>
- Rodríguez Zepeda, J., & González Luna, T. (2023). Interseccionalidad: teoría antidiscriminatoria. Universidad Autónoma Metropolitana. Recuperado de https://divcsh.izt.uam.mx/cefilibe/wp-content/uploads/2023/07/Interseccionalidad_Teoria_antidiscriminatoria.pdf
- Tribunal Federal de Conciliación y Arbitraje. (2009). Conceptos básicos sobre género. <http://www.tfca.gob.mx/es/TFCA/cbEG>
- Verdugo-Araujo, L. M., Tereso-Ramírez, L., & Carrillo-Montoya, T. del N. J. (s.f.). La participación comunitaria como vía para el empoderamiento de las mujeres. Revista en Redalyc. Recuperado de <https://www.redalyc.org/journal/5742/574262595011/>
- Villanueva, P. (2016, diciembre 29). Mujeres zapotecas a la defensa del agua. Oxfam México. https://oxfammexico.org/mujeres-zapotecas-la-defensa-del-agua/?utm_source=

Directorio

Coordinadora del Proyecto

Lcda. Elizabeth Sánchez González
Consejera Presidenta del IEEPCO

Elaboración del proyecto

Lcda. Noemi Agapito Confesor

Coordinadora operativa

Unidad Técnica para la Igualdad de Género y No
Discriminación

Traducción a lenguas indígenas

Sara López Cruz Zapoteco	Benigno Cruz Martínez Triqui
Graciela Martínez Morales Mixe	Donaldo Rivera Lezama Cuicateco
Hugo Alberto Hidalgo Buenavista Huave	Esmeralda Ramírez Salazar Ixcateco
Cecilia Ramón Justo Chinanteco	Agustín Jiménez García Chocholteco
Florina Merino Ortiz Chatino	Marcela Solares Hernández Amuzgo
Roberto Ángel Venegas Gallardo Mazateco	Anayeli Zarate Vasquez Chontal
Araceli Juárez Chávez Mixteco	Norma Elizabeth Hernández Palacios Náhuatl
	Rosa Nallely Jiménez Mendoza Zoque

Diseño Editorial

Lcda. Azucena Gutiérrez Gijón

Mujeres que transforman:

Guía para la participación política comunitaria

INPI

INSTITUTO NACIONAL
DE LOS PUEBLOS
INDÍGENAS

